

Слика̀рство куполе манастира Нове Павлице

РАДОМИР Д. ПЕТРОВИЋ

У знак сећања на проф. др Андреја Андрејевића

„Болести бо раждајут славу,
и труди ходатајствујут вечни покој”.
Данило Млађи¹ У непосредној близини
средњовековног града Брвеника, који дели река Ибар,
налазе се две старе цркве, некадашњи манастири,
Стара и Нова Павлица. Новопавличка црква посве-
ћена је Ваведенју Богородице у храм —

„Прѣс-
ветыѣ владичице наше Богородице въ веденію светата
въ светыхъ“² и саграђена је крајем XIV века.

Њени ктитори, браћа Стефан и Лазар, били су синови
властелина Мусе, челника, и Драгане ћерке Припца
Хребљановића, логотета цара Стефана Душана, а
сестре кнеза Лазара. После смрти Мусине, Драгана се
покалуђерила и добила монашко име Теодосија;
познато је да је она до своје смрти живела у
манастиру Новој Павлици. У том манастиру је и
сахрањена, пре 1389. године. Према историјским
подацима, овом женском манастиру, приложили су
крст-ставротеку синови Стефан и
Лазар и од

„въсѣосвѣштениѣшиимъ митрополитомъ
топличкимъ Јоанномъ“³ после смрти њихове мајке
монахиње Теодосије.

Ктитори браћа Мусићи насликани су у Но-вој
Павлици са ктиторским текстом између њих, али се
није сачувао портрет њихове мајке монахиње
Теодосије.⁴ Браћа Мусићи су погинули у Косовској
бици у јутру, на Видов дан, у уторак 15. јунија 1389.
године и били су сахрањени уз насликану ктиторску
композицију у западном делу наоса цркве.⁵ Један
запис говори о драматичности тих догађаја:
„Петнаестог (јуна) синови погибљени убише
частнога Лазара, а са њим и много множаство тисућа
оних који су заједно с њим војинствовали, и
једномислених његових слугу с господином својим
крај примисше“.⁶

„Въ лѣто 6900 выст бои, велико кровопролитнѣ и по-
гыблѣ на Косовоу. Тоу погыбѣ великыи господинъ кнезь
Лазаръ, [...] Моусиѣ Степанъ, [...] и много
храбрыхъ витезовахъ и господае тоу погыбѣ.“⁷

После погибије цвета српског витештва, описује се
пренос Лазаревих моштију из манастира Грачанице у
задужбину Раваницу.⁸ У Слову о кнезу Лазару, које је
написао Данило Млађи, вели се да је тело кнеза
Лазара „препочинуло“ у Новој Павлици.⁹

Фреске у Новој Павлици откривене су пре
осамдесет година испод наслага новијег слоја малтера
и креча.¹⁰ Оне су веома оштећене и недовољно у
науци проучене,¹¹ а посебно сликарство куполе, које
због велике висине није било приступачно научним
разматрањима. Недавно, после земљотреса на
Копонанику, купо-

ла цркве Нове Павлице била је теже оштећена, те су
предузети архитектонски и сликарски
конзерваторски радови. У току рада имао сам
прилике да у припрати Нове Павлице откријем фреске
са ктиторским композицијама и натписима из 1464. и
1465. године, које су се налазиле испод дебелог слоја
малтера и кречног премаза.¹²

У току сликарско-конзерваторских радова у куполи
Нове Павлице могао сам непосредно да сагледам
тешка оштећења фресака. Очи на

¹ „Болови рађају славу, и трудови посредују вечном одмору”. Уп.
Животи краљева и архиепископа српских, изд. Б. Даничић, 1866,
375.

² И. Руварац, *Старински прилозици. I. Српски крст из XIV-ог века
у Светој Гори*, Старинар, год. IX, књ. 4 (Београд 1892) 117—119; Р.
М. Грујић, *Реликвијар браће Мусића*, Уметнички преглед; год. III,
март (Београд 1941) 78—81.

³ Р. М. Грујић, *нав. дело*, 80.

⁴ В. Р. Петковић, *Старине*, Београд 1923, 42; исти, *Ликови
Стефана и Лазара Мусића у Павлици*, Прилози за књижевност,
језик, историју и фолклор VI-2 (Београд 1926) 224—227; М.
Живковић, *Портрети Стефана и Лазара Мусића у Новој Павлици
на Ибру*, Повеља 8 (Краљево 1973) 100—112.

⁵ М. Микић, *Земни остаци историјских личности у Новој
Павлици*, Зограф 19 (Београд 1988) 45—47,
сл. 1 и 2.

⁶ Раваничанин (П). После јесени 1390, а пре почетка 1393. године.

⁷ Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи*, Гласник Српског
ученог друштва, књ. 53 (Београд 1883) 73.

⁸ Према *Пролошком житију* објављеном у *Рим-ничком Србљаку
и Московском Србљаку* и према цитату Леонтија Павловића,
Култoви лица код Срба и Македонаца, Смедерево 1965, 117. Према
другим изворима, кнез Лазар је првобитно сахрањен у цркви
Успења у Приштини.

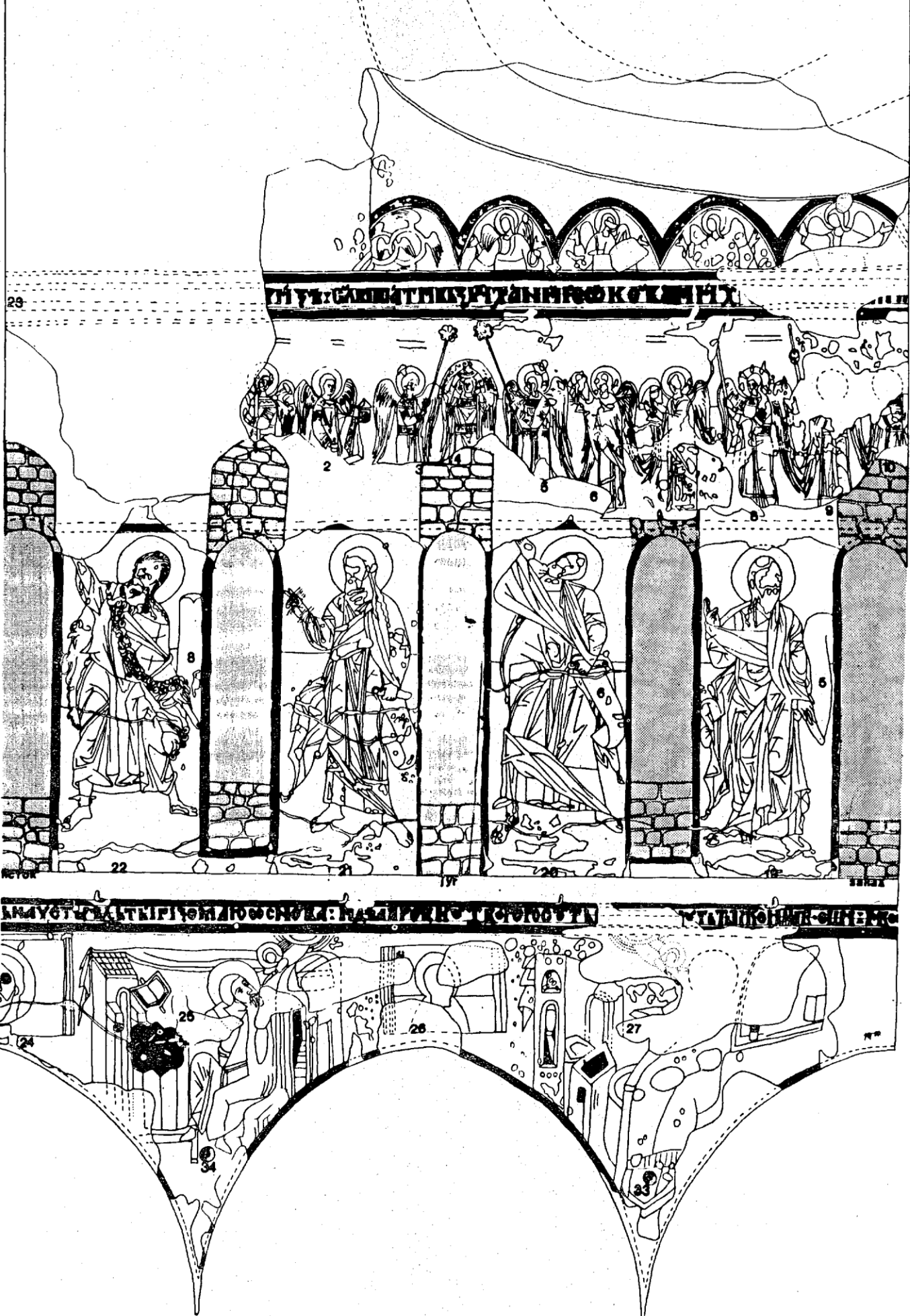
⁹ В. Ђоровић, *Силуан и Данило II, српски писци XIV—XV века*,
Глас СКА 72 (Београд 1929) 96; С. Милојевић, *Мусићи*, Историјски
часопис, књ. XXXIII (Београд 1986) 21 (старија литература).

¹⁰ В. Р. Петковић, *Годишњак СКА XXIV* (Београд
1911) 285—288.

¹¹ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*,
Београд 1974, 96, бел. 128 (старија литература);

М. Михајловић, *Зидна декорација новопавличке
цркве*, Рашка баштина 1 (Краљево 1975) 65—79;
И. Ђорђевић, *Загонетни лик на капителима у Но-
вој Павлици*, Рашка баштина 2 (Краљево 1980)
117—123; М. Михајловић и М. Ковачевић, *Нова
Павлица*, Београд (научно-популарна монографија).

¹² Р. Петровић, *Открића у Новој Павлици*, Са-
општења Републичког завода за заштиту споме-
ника културе XV (Београд 1983) 243—248; исти,
*Конзерваторска-реставраторска истраживања у
Новој Павлици*, Гласник друштва конзерватора
Србије 8 (Београд 1984) 44—45; исти, *Открића фре-
ска у Новој Павлици. Прилог проучавању умет-
ности XV века*, Рашка баштина 3 (Краљево 1988)
137—154.

Табла I: Христос Пантократор (детал), Небеска литургија, пророци и јеванђелисти, цртеж 1:10. Р. Петровић, 1986. год.

Tab. I. Le Christ Pantocrator, détail, Liturgie céleste, Prophètes et Evangélistes. Dessin 1:10 fait par R. Petrović, 1986.

Сл. 1 Христос Пантократор (фрагмент), анђели, псалмски натпис и Небеска литургија. Купола, јужни зид, Нова Павлица. Снимио: Н. Живковић, 1983. г.

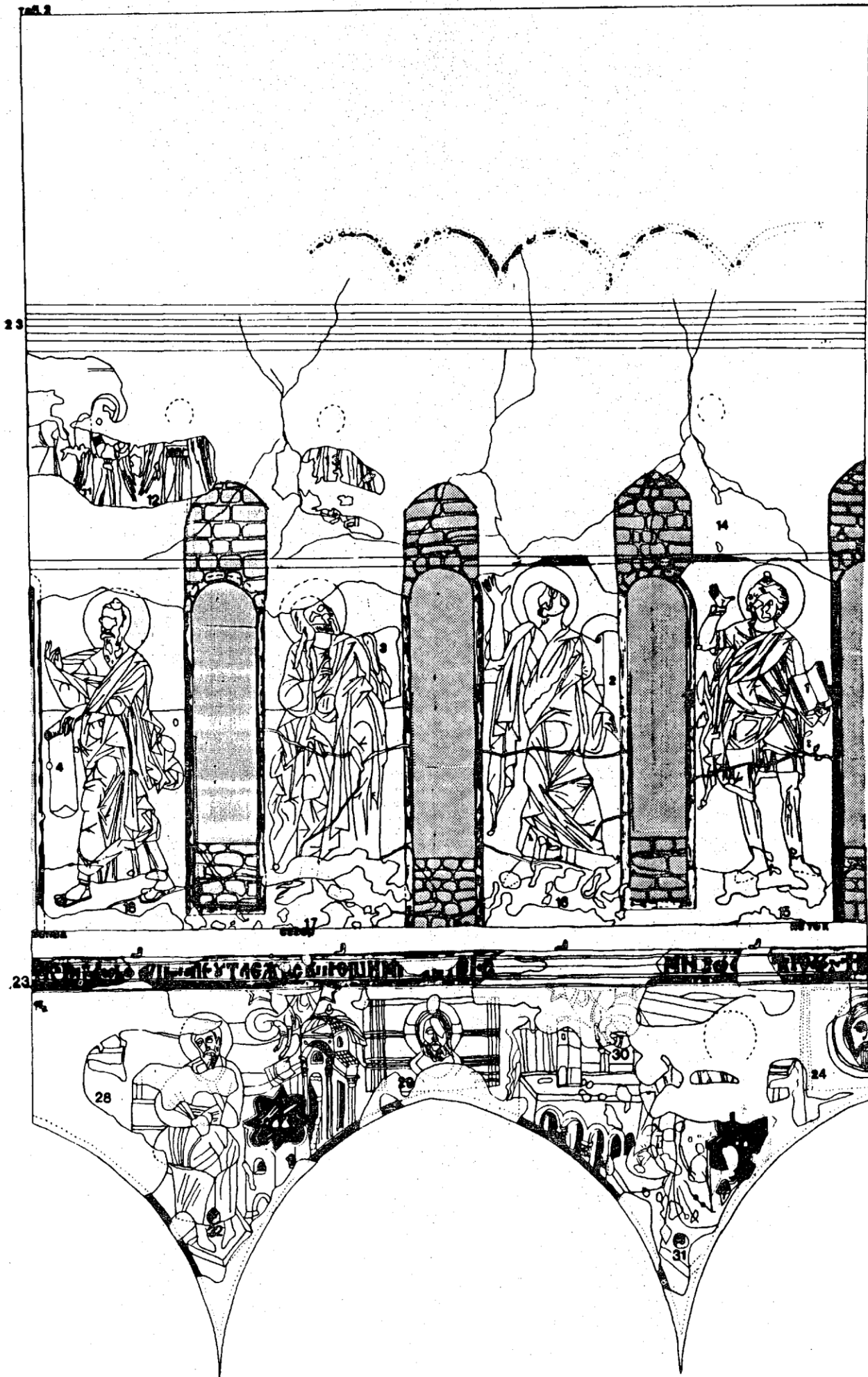
Fig. 1. Le Christ Pantocrator (fragment), ange, texte du psaume et Liturgie céleste. Coupole, mur méridional, Nova Pavlitza. Photo N. Živković, 1983.

1. Сликарство у куполи Нове Павлице

ликовима јеванђелиста и пророка су ископане људском руком, легенда поред пророка избрисана, а поједини делови *Небеске литургије* сасвим су уништени. У току чишћења живописа откривена су нека истрга слова на сцени Небеска литургија или код пророка у тамбуру куполе. Применио сам пажљивији начин исцртавања живописа у размери 1 : 10 и 1 : 1, што је од велике важности за наш рад. Циљ овога рада је идентификација пророка и јеванђелиста на основу текста на свитцима и њиховог ликовног изгледа. У току рада покушаћемо, да дешифрирамо доста оштећене делове текста Псалама који се налазе у два појаса у прстену куполе.

У темену куполе је насликан допојасни лик Христа Пантократора, испод њега Небеска литургија, у тамбуру између прозора је осам пророка, а у пандатифима су јеванђелисти.

Од допојасног лика *Христа Пантократора*, сачувани су само фрагмент одеће на јужној страни куполе, детаљ окер ореола и део десног рамена (таб. I, сл. 1). У овом делу је сликани појас подељен аркадицама, у којима се сачувало око десет попрсја анђела, с представом „бестелесних сила“.. На самом почетку сцене налазе се два испреплетена кружна прстена са крилцима с унутрашње стране, што

Табла II: Небеска литургија, пророци и Јеванђелисти. Цртеж 1:10, Р. Петровић, 1986. год.

Tab. II. Liturgie céleste, Prophètes et Évangélistes. Dessin fait par R. Petrović

чине анђеоске чинове „шестокрилати и мно-гоочити“.¹³ У наставку свода насликан је анђеоска глава окренутом удесно са ореолом око главе, са крилима изнад рамена. Руке у лакту је раширио с леве и десне стране, са длановима окренутим према гледаоцу. У трећем лучном делу насликан је анђеоски (оштећен бојени слој на лицу, грудима и рука с леве стране). Глава је окренута налево, са крилима и рукама уздигнутим навише и окренутим длановима. У четвртој своду анђеоска глава је окренута удесно, са крилима и раширеним рукама (прилично оштећен од удараца кесером). У петој сводној површини анђеоска глава је окренута удесно, са ореолом око главе, крилима изнад рамена и раширеним рукама (доњи део фигура потпуно је уништен). Остале допојасне фигуре анђела око попрсја Христа Пантократора уништене су. Око допојасне фигуре Христа Пантократора, појава бестелесних сила је насликана у нартексу Трескавца (око 1340)¹⁴ и у манастиру Зауму (1361).¹⁵

Испод ове сцене је прстенаста трака са натписом окер боје, на белој основи, који је оперважен тамноцрвеном бордуrom са горње и доње стране. Текст је местимично оштећен, а касније и уништен: (п)рѣзѣ слышати възвѣщаниѣ ѿкованихъ . . . (таб. I, сл. 1), што у преводу значи: „Да чује уздисање сужњего, и одријеши синове смртне. . .“¹⁶ У наставку је текст уништен. Наведени псалом се наставља у доњем делу прстена, који дели сцене пророка од јеванђелиста (таб. I и II, сл. 13), текст је на више места оштећен или сасвим уништен:

„ + Въ начеть цѣлѣты гѣ зѣмлю ѿснова; и дѣла рѣкъ твоюю сѣтъ¹⁷ небеса; та погывнѣуть, ты же самъ юси, (и) лѣта твоѣ не съкончатъ се“.¹⁸

Исписани део слова је цинобер боје, до половине траке са доње половине позадина је окер, а на горњој половини је бела боја; ову траку са словима оперважује са горње и доње стране тамноцрвена бордура (око 23—25 cm), величина слова је око 10 cm (таб. I и II, бр. 23).

2. Небеска литургија

Испод првог дела натписа псалама у прстену је насликана *Небеска литургија* (таб. I и II), која је већим делом уништена. Сачувани су само део поворке анђела на јужном зиду и мањи фрагменти фресака на источном делу зида. На оштећеној композицији у центру насликан је анђеоски патенон на глави, преко које се налази прекривач (ваздух, аер) са зеленим биљним орнаментом (таб. III), који се спушта наниже (таб. I, сл. 1, бр. 4 и сл. 2, бр. 4). Анђеоска глава је обучена у бели стихар, са црвеним ораром, на коме је исписан текст:

αγιωσ. Лице анђела је дугуљасто, око главе и косе у локнама лепрша се бела анђеоска трака; на одећи анђела око врата, рукава и на појасу извезена су слова panni litterati.¹⁹ До

њега, са леве стране, други анђеоски држи обема рукама дугачки дрвени штап, на чијем се врху налази рипида сиве боје (имитација сребра) украшена по ивицама бисером, док је у унутрашњем делу рипиде био насликан серафим са раширеним крилима, местимично оштећен (сл. 1, бр. 3, сл. 2, бр. 3, таб. I). Овај анђеоски има преко левог рамена црвени орар с љубичастим словима: αγιωσ док су остала слова на одежди оштећена. Инкарнат на лицу анђела је прилично истрвен, у окер ореолу, коса му је коврцава и кестењаста док изнад чела и иза главе лепрша бела трака. Трећи анђеоски у овој сцени налази се са леве стране (сл. 3, бр. 2, бр. 3, таб. I, бр. 2) најбоље је и очуван лепи лик са кестењастом косом и белом траком у њој, која се иза главе вијори на окер ореолу. Овај анђеоски у десној руци држи стаклену посуду са вином, а у левој дарохранилицу у облику куле *turtis euch-aristica*²⁰ (таб. I). Иза њега је анђеоски (таб. I, сл. 3, бр. 1) оштећеног ореола, до појаса са ораром и траговима слова αγιωσ (с дуге стране), са сачуваним левим крилом, а у рукама је држао свећњак са запаљеном свећом (таб. I, бр. 8, сл. 3, бр. 1). С друге стране од анђела у средини, са плаштаницом (сл. 3; бр. 4), на-

¹³ *Живот св. Василија Новог*, ед. С. Новаковић, Споменик СКА XXIX (Београд, 1895) 88; утор. др Л. Мирковић, *Православна литургија*, Београд 1965, 181. Дионисије Ареопашић у свом делу *Небеска јерархија* наводи девет анђеоских хорова, који се деле у три реда. Први ред: серафими, херувими, престоли итд.

¹⁴ С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966, 153—155; П. Мијовић, *Царска иконографија у српској средњовековној уметности*, п. о., Старица XVIII, Београд 1968, 107—113; В. Ј. Бурић, *нав. дело*, 56, 207, нап. 59; Ц. Грозданов, *Охридско сликарство XIV века*, Београд 1980, 107—109.

¹⁵ В. Ј. Бурић, *Византијске фреске у Југославији*, 72—73, бел. 86; Ц. Грозданов, *Охридско сликарство XIV века*, 118—120, сл. 29 (цртеж).

¹⁶ Сачувана слова <Π>ΡΕΖΕ односе се на Псалом 102, 19. Потом следи сачувани део текста Псалма 102, 20. Уп. М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, Старица Косова и Метохије II—III (Приштина 1963) 149, сл. 48; С. Радојчић, *Византијско сликарство од 1400. до 1453*, Моравска школа и њено доба, Београд 1968, 7—8, сл. 1. Призрен, црква Св. Спаса. Фреске око 1370 (Псалом 102); Р. Тимотијевић, *Црква Св. Спаса у Призрену*, Старица Косова VI—VII (Приштина 1972—1973) 68—69.

¹⁷ „Давно си поставио земљу, и небеса су дело руку твојих“ (Псалом 102, 25), Уп. Ст. Станојевић и Д. Глумац, *Се. Писмо у нашим старим споменицима*, Београд 1932, 334—336, бр. 1067. ¹⁸ „То ће проћи, а ти неш остати; све ће то као хаљина овештати, као хаљину промијенићеш их и промијенићеш се“ (Псалом 102, 26). „Али ти си тај исти и године твоје неће истећи“ (Псалом 102, 27).

¹⁹ Л. Павловић, *Иконографска епиграфика код пророка*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 20 (Иови Сад 1984) 3—45. ²⁰ Л. Мирковић и Ж. Татић, *Марков манастир*, Народни музеј у Београду, Српски споменици III (Нови Сад 1925) 31.

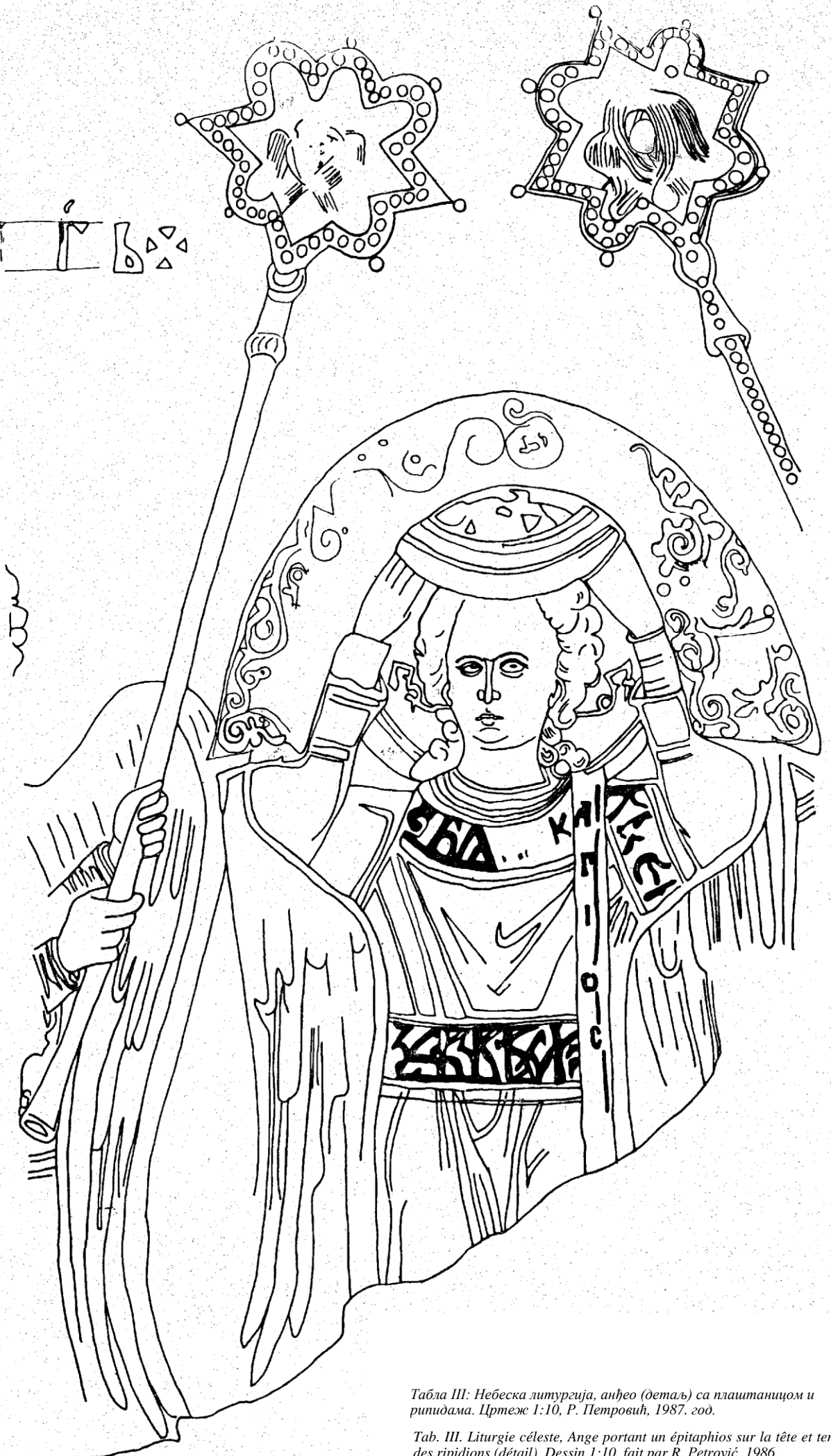
Сл. 2 Небеска литургија, детаљ. Анђео са дискосом и плаштаницом на глави, са обе стране два анђела са рипидама. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 2. Liturgie céleste, détail. Ange tenant un disque et portant un épitaphios sur la tête. Il est encadré d'anges portant des ripidions. Photo N. Živković, 1985.

лази се анђео с леве стране који држи дугачак штап, на чијем се врху налази рипида сиве боје, украшена по ивицама бисером, док је у унутрашњем делу насликан серафим са крилима, местимично оштећен (сл. 2, бр. 5, сл. 4, бр. 6, таб. I). Овај анђео преко левог рамена има црвени орар с белим словима

αγιωσ. док су остала слова на одећи истрвена. Цртеж и инкарнат на лицу анђела су веома оштећени. Сачувана је делимично ковцава коса са белом траком, која лепрша на ореолу окер боје. У доњем делу фигуре, код ногу анђела, постоји веће оштећење. На више места на фигури видљива су оштећења малтера

СТЪ ПЪ

Табла III: Небеска литургија, анђео (детал) са плаштаницом и рипидама. Цртеж 1:10, Р. Петровић, 1987. год.

Tab. III. Liturgie céleste, Ange portant un épitaphios sur la tête et tenant des ripidions (détail). Dessin 1:10, fait par R. Petrović, 1986.

Сл. 3 Небеска литургија, детаљ. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 3. Liturgie céleste, détail. Photo N. Živković, 1985.

и пигмента. До њега је анђеоло (сл. 4, бр. 7), у рукама држи прекривен путир (цртеж 1). Сачувани су ореол и глава анђела, смеђе косе са белом лепршавом траком. Средина тела је уништена. До њега је анђеоло (таб. I, бр. 9) уништене горње половине тела, са крилима и мањим фрагментом, на коме се препознаје дршка свећњака. Изнад глава анђела сачувана су

слова: **стѣ : гѣ.** Следећи анђеоло (таб. I и II) коме су такође уништени горњи и доњи део тела са крилима, окренут је леђима анђеоло (бр. 9) и прати поворку која се креће од за-

пада ка истоку. Он у левој руци држи дарохранилицу, а у десној кадионицу (уништену), теже су оштећени глава и ореол и доњи део тела. Видљиви су трагови крила са уништеним рукама. До њега је анђеоло (бр. 12) са уништеним деловима тела, раширених крила. Од следећег анђела видљиви су само делићи хаљине и крила, док је у целости потпуно уништен. У наставку сцене уништене су фигуре анђела, јер је обијен фреско-малтер, изузев фрагментарних остатака фреске која је означавала Небеску литургију (таб. II, бр. 14). У „Вели-

Сл. 4 Небеска литургија, детаљ. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 4. Liturgie céleste, détail. Photo N. Živković, 1985.

ком входу" анђела уништена је и централна сцена на источној страни, у којој је била насликана (постоје мањи фрагменти фресака) часна трпеза, на којој се у дискусу налазио лежећи „агнец", преко кога је пребачен „воз дух".

Небеска литургија у старој српској уметно-сти слика се почетком XIV века у задужби-нама краља Стефана Уроша II — Милутина, и то: у цркви Јоакима и Ане (Краљева црква) у Студеници²¹, Старом Нагоричину²², Грачани-

ци²³, потом у Св. Богородици у Пећи²⁴, Лесно-

²¹ Г. Бабић, *Краљева црква у Студеници*, Београд 1987, 68—69 (старија литература са историјом настанка Небеска литургије).

²² G. Millet — A. Frolov, *La peinture du moyen âge en Yougoslavie*, III, Paris 1962, pl. 72, 1.

²³ Б. Тодић, *Грачаница*. Сликарство, Просвета—Јединство, Београд—Приштина 1988, 139 и даље, сл. 7—9 (старија литература).

²⁴ М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, Старине Косова и Метохије II—III (Приштина 1963) 149—150.

ву²⁵, Дечанима²⁶, у цркви Св. Константина и Јелене у Охриду²⁷, Раваници²⁸, Манасији²⁹, Каленићу³⁰. У свим наведеним споменицима сликана је Божанствена литургија у главној куполи, а само једном у олтарском простору, у Марковом манастиру³¹.

3. Пророци

У тамбуру куполе, између прозора, насликане су фигуралне претставе осам пророка (таб. I и II, бр. 15—22), и то по два пророка у заједничком пољу у једном реду, али са прозором између њих (који не допире у висину до основе прстена, за разлику од прозора који раздваја по две фигуре пророка (15—16, 17—18, 19—20, 21—22)). Висина прозорских отвора је између 2.80 до 2.60 m, а ширина око 0.40 m. У току конзерваторских радова обијен је новији малтер и установљено је да су првобитни горњи делови прозора били виши од данашњих за око 0.50 m (уп. цртеж на таб. I и II). По овим отворима веће висине него што су касније президани, може се помислити да је првобитна замисао ктитора и протомајстора била да се пророци насликају у два реда (један изнад другог), као у куполи Манасије, без Божанствене литургије са попрсјем Христа Пантократора. Очигледно се од наведене концепције одустало у току рада, те су горњи лучни делови накнадно дозидани, а висина отвора прозора смањена до нивелете прстена са текстом псалама, испод кога је насликана Божанствена литургија.

Сликање пророка у тамбуру куполе Нове Павлице је обављено на два поља: доња половина је зелена преко црне боје, а горња половина је од црног пигмента, преко којег се налазио плави пигмент (ултрамарин који се местимично сачувао). Сви су пророци били оперважени тамном црвеном бордуром, која је прилично оштећена или уништена. Исто тако, оштећени су позадина, делови главе и тела. На жалост, нека варварска рука је кесером теже оштетила ликове пророка (очи, нос, уста, браду, лице, итд.). Уништене или истрвене су намерно и легенде код пророка и на свицима које они држе у рукама. По траговима остатака белих пигмената на истрвеним фрагментима лепо писаних уставних слова код пророка Данила, или псаламског натписа и Небеске литургије те донекле сачуваних легенди код јеванђелиста и слова на отвореним књигама јеванђеља, јасно је да је ова лепа слова исписивао главни новопавлички зограф.

Због уништених легенди код пророка и јеванђелиста, јављају се извесне тешкоће око идентификације? На основу мојих теренских истраживања, овај проблем се може поуздано решити на основу типолошког изгледа ликова и сачуваног текста на свитцима које пророци

Цртеж 1. Пророк Данило, књига са текстом (црна слова), калк-цртеж 1:1, Р. Петровић, 1985. год.

Fig. 1. Prophète Daniel, livre contenant un texte aux caractères noirs, calque 1:1, fait par R. Petrović, 1985.

држе у рукама. Занимљиво је да чак и исписана слова нису свуда стилски и морфолошки иста; код неких је печат слова у облику квадрата, а код других у облику правоугаоника (дугуљасти, витка). Друга околност значајна за разликовање мајстора писара је да су нека слова на белим свицима писана у различитим бојама, као што су црна, црвена, цинобер и тамнољубичаста. Сви пророци и јеванђелисти имају на глави окер ореол. У току рада, средњовековни зограф је у куполи Нове Павлице, пре сликања, док је фрескомалтер још био свеж, учртао оштрим металним предметом основни цртеж пророка и линије за исписивање слова.

Новопавлички храм је страдао више пута после битке на Косову (1389) и после пада Деспотовине (1459). Са крова су скидани олово и цреп, те је услед прокишњавања и утицаја влаге отпао фрескомалтер са бојеним слојем у поткуполном простору. Црква је више пута паљена па је изгорео иконостас из XIV века; а колорит се на живопису променио, нарочито у олтарском простору, где је ватра захватила доњу зону, а јара прелазила пандатифе и досезала до темена куполе. Ово може да се види по промени колорита на фрескама, у куполи: светли окер постао је

Сл. 5 Пророк Данило. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 5. Prophète Daniel. Photo N. Živković, 1985.

тамни окер, а плави пигмент је прешао у зелени пигмент итд.³²

У описивању стојећих фигура пророка у тамбуру куполе почињемо од источног дела куполе, где су насликана два млада голобрада пророка. Њих идентификујем на основу ликовног типолошког и иконографског изгледа и текста на свитцима, а то су пророк Данило и пророк Авакум.

Пророк Данило — Пророк Данила (τ δ. Π. δρ.) 15, сл. 5, текст на књизи бр. 1), млад, без браде, уништених очију, носа и уста, коврцаве косе са пророчком капом, која је бела са цинобером. Обучен је у кратку тунику плаве боје, која је са унутрашње стране цинобер. Изнад ње је друга, краћа туника, светлољубичаста, са рефлексима беле боје на испупченим деловима тела и драперије, смејих линија у превојима сенки. Огрнут је црвеним плаштом, пребаченим преко груди и левог рамена, чији се лепршави делови везани у чвор на десној страни тела. Десна рука је подигнута навише, са раширеним прстима и отво-

реним дланом. Фигура је складних пропорција и налази се у контрапосту. Влада савршен колористички звук, истакнутих меких облика круга на стомаку, оивичених оштрим угластим графицизмом тамносмејих линија у сенци. Светлољубичаста туника је подигнута с леве стране и прикачена уз појас са неколико крајчака хаљине. Уочљива је сликарска пажљивост, у сликарском поступку слична је сликању икона и минијатура. Ово се лепо види у реалистички приказаној материјалности беле тканине и имитирању веза на крајевима поруба рукава са једним белим дугметом. У левој испруженој руци светитељ држи књигу јеванђеља црвене боје, по средини отворених белих листова, на којима је исписан текст црном бојом:

„СТРЪЖЕСЕ КЪМИ УТ ГОРНЕ РЪКЕ СЕЧЕ НИНЕ
И ДА НИМЪЖЕ КЪХРСТЪ“ (Дан. 2, 34 и 45).³³ Ликови пророка Данила у куполама насликани су у манастиру Дечанима³⁴, у цркви Св. Богородице

²⁵ N. L. Okunev, *Lesnovo, L'art byzantin chez les Slaves, Premier recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij*, Paris 1930, 226.

²⁶ В. Петковић, *Дечани, II, Живопис* (Београд 1941) 56, пл. CLXIX.

²⁷ Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 79; Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, 161.

²⁸ В. Ј. Бурић, *Раванички живопис и литургија, у Раваница 1381—1981*, Београд 1981, 66—67; Б. Живковић, *Раваница, Распоред живописа*, Београд 1981, 3.

²⁹ Др. Л. Мирковић, *Манастир Манасија, Живопис*, 54 („Калота кубета прекречена“); Р. Николић, *Манасија, Живопис, Саопштења VI* (Београд 1964) 74—76 (није приметио фрагменте Небеске литургије изнад пророка); Б. Живковић, *Манасија, Цртежи фресака*, Београд 1983, 8—9. Сачувани су фрагменти доњих делова тела анђела из поворке Небеске литургије.

³⁰ Др В. Р. Петковић, *Манастир Каленић, Живопис*, Вршац 1926, 59—86 (није уочио фрагменте Небеске литургије); Б. Живковић, *Каленић, Цртежи фресака*, Београд 1982, 6—7. Сачувани фрагменти доњих делова фигура анђела и Часне трезе.

³¹ Л. Мирковић, *Марков манастир*, 31—32; Г. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, 105—110 (старија литература). Ул. Г. Томашевић, *Надживеле представе северног космоса на ранохришћанским куполама и подовима и на куполама српских средњовековних цркава. У чему се разликују ове представе међу собом и зашто*, Саопштења РЗСК XIV (Београд 1982) 136, сл. 11—12, бел. 27.

³² З. Живковић, *Промене вредности боја на фрескама полусрушених цркава*, Копије фресака на српским средњовековним црквама у рушевинама, Народни музеј (каталог), Београд 1980, 17—32.

³³ „Ти гледаше докле се одвали камен без руку, и удари лик у стопала мједена и земљана, и сатр их“ (Дан. 2, 34). „Како си видео гдје се од горе одвали камен без руку и сатр гвожђе, мјед, као, сребро и злато. Бог велики јави цару што ће бити послије; сан је истинит, и тумачења му вјерно“ послије; сан је истинит, и тумачења му вјерно“

³⁴ В. Р. Петковић, *Дечани II*, 28, таб. CLXIX; П. Мијовић, *Дечани*, Београд 1970, сл. 3. Пророк Данило држи у руци увијен свитак.

у Пећкој патријаршији³⁵, у Раваници³⁶, Манасији,³⁷ Каленићу³⁸.

Пророк Авакум, уништене легенде (таб. II, бр. 17, сл. 6, текст на свитку бр. 2), на северо-истоку, млад, без браде, уништених очију, уста и дела темена. Глава, са ореолом, нешто је забачена уназад, са погледом према Христу Пантократору. Он је у снажном закораку, лева нога је преко десне, са горњим делом тела повијеним улево, уздигнутом десном руком и раширеним прстима. Обучен је у црвену доњу хаљину, а горња је светлољубичаста, са белим изнијансираним светлосним партијама и изломљеним тамним смеђим линијама. Преко леве руке пада део горње одеће у фалтама, које се на крају сужавају у чвор (као код пророка Данила). Други део тела је у сенци, линије су црне на превојима. Осећа се волуминозност скулптуралног обликовања тела, које се истиче не само светлошћу и сенком, већ и применом реске линије која графички наглашава тело и драперију, нарочито кружним обликом на делу стомака и бедрима леве ноге. Пророк Авакум у левој руци држи елегантно дугачак бели свитак, који са горње стране савија у облику ротулуса, са лепо исписаним тамним љубичастим словима: Γ(оспод)и 8c|лиш|ахъ с|лвхъ|твон и|Еога сг³⁵ (Ав.3,2). Исти текст на свитку пророка Авакума налази се у црк-ви Јоакима и Ане у Студеници⁴⁰, Богородици Одигитрији у Пећи⁴¹, Раваници⁴², Манасији⁴³ и Каленићу⁴⁴.

У северозападном делу куполе, између прозора, насликана су два пророка уништених натписа, које идентификујемо, на основу типолошког изгледа и текста на свитку, као пророка Јеремију и Јелисеја.

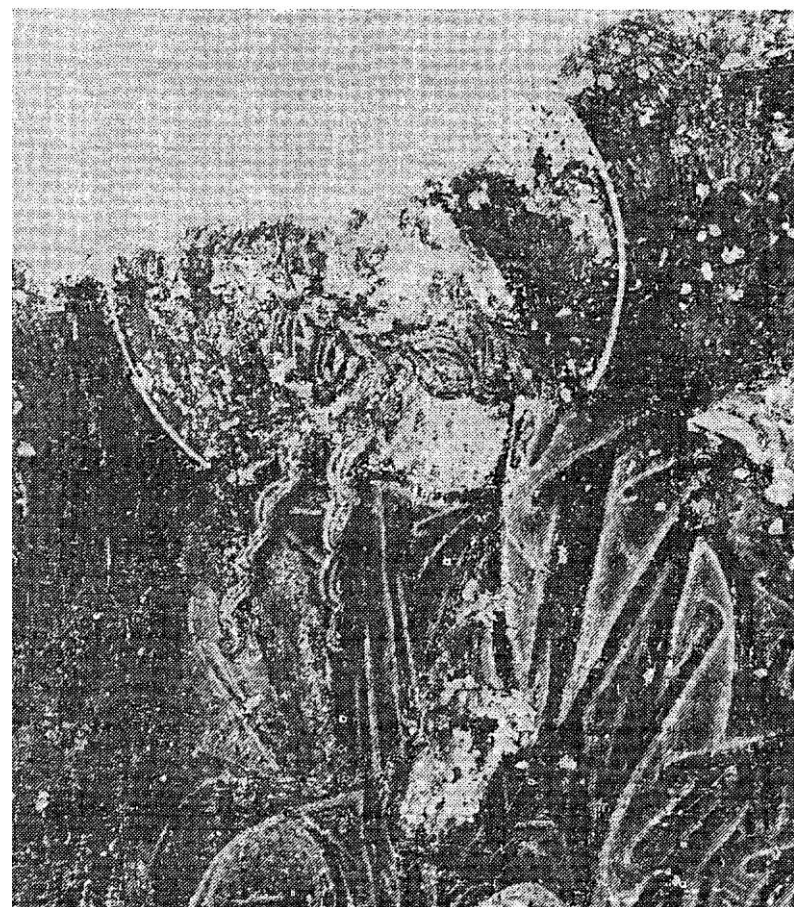
Пророк Јеремија (таб. II, бр. 17, сл. 7, текст на свитку бр. 3), насликан је фронтално у контрапосту. Уништени су горњи део ореола, део главе, очи, нос, уста. Он је старији човек, дуге седе косе, са три увијена прамена, и дугуљасте браде. Глава му је благо нагнута уназад. Клавус је цинобер, обучен је у плави хитон и тамни љубичасти химатион. Десном руком благосиља, а у левој држи горњи део белог свитка са местимично истрвеним црним словима:

Г(оспод)и скажи | и развѣио | когда ви|дех · на|чина|на (Јер. 11, 18).⁴⁵ Пророк Јеремија насликан је у покрету, са телом увијеним удес-но. Са десне стране пада му део горњег огртача са троугластим наборима, који је на крају везан у чвор. Занимљиво је решавање драперије на Јеремијином телу, оштар графичизам цртежа са истицањем форме: круга у пределу трбуха, ваљка на бедрима, троугла на појединим деловима тела. То је уобличено вешто, раздвајањем форми са светлосним нијансама, са доста беле боје, у тамним партијама линије су смеђоцрне. Пророк Јеремија са сличним изгледом насликан је у Раваници⁴⁶, Љубостињи⁴⁷ Манасији⁴³, Каленићу⁴⁹, док у

Сл. 6 Пророк Авакум. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 6. Prophète Habacuc. Photo N. Živković

Сл. 7 Пророк Јеремија. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 7. Prophète Jérémie. Photo N. Živković, 1985.

Сл. 8 Пророк Јелисеј. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.
Fig. 8. Prophète Elisée. Photo. N. Živković, 1985.

Сл. 9 Пророк Језекиљ. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.
Fig. 9. Prophète Ezéchiel. Photo N. Živković, 1985.

цркви Јоакима и Ане у Студеници⁵⁰ пророк Јеремија има друкчији текст.

Пророк Јелисеј (таб. II, бр. 18, сл. 8, текст на свитку бр. 4) насликан је у покрету, окренут у три четвртине, лева нога је преко десне. Пророк Јелисеј је старац, има високо чело, седе косе и дугу браду. Уништени су му очи, нос и уста. Обучен је у црвени хитон, преко кога је химатион мрке боје, преко десног рамена носи плав клавус. Десна рука је подигнута у висини главе, обавијена драперијом плашта, прстима благосиља. Лепршави тамносмеђи плашт је забачен преко левог рамена и пада до висине бедара, са вештом скраћењима ивичним деловима свиле која лепрша. Зограф је највише осветлио фигуру у пределу трбуха и леве ноге, која је испружена, драперију је вешто набрао снажним потезима тамних линија, док је десна нога у сенци тамносмеђих тонова са црним линијама на превојима драперије. Испод обавијеног плашта, левом руком држи свитак са горње савијене стране, на белој основи свитка текст је испи-сан тамним љубичастим словима: „Ѡче Ѡче арма : израїлѡв“ (I. Цар. 2, 12).⁵¹ Пророк Јелисеј насликан је у цркви Јоакима и Ане у

³⁵ М. Ивановић, *нав. дело*, 149 (друкчији текст на књижи).

³⁶ Б. Живковић, *Раваница*, 3 (држи увијен ролу).

³⁷ Б. Живковић, *Манасија*, 9 (друкчији текст на књижи).

³⁸ Б. Живковић, *Каленић*, 7 (неразговетан текст на свитку).

³⁹ „Госпде, чух ријеч твоју, и уплаших се; Госпде, дјело своје усред година сачувај у животу, усред година објави га, у гњеву сјети се милости.“

⁴⁰ Г. Бабић, *Краљева црква у Студеници*, 72—73, сл. 21 (исти текст на свитку).

⁴¹ М. Ивановић, *нав. дело*, 150 (исти текст).

⁴² М. Живковић, *Раваница*, 3; И. М. Ђорђевић, *Натписи на свицима и књигама у раваничком зидном сликарству*, Свети кнез Лазар, Београд 1989, 67, бр. 13, таб. III, бр. 13 (исти текст).

⁴³ М. Живковић, *Манасија*, 8 (исти текст). ⁴⁴ М. Живковић, *Каленић*, 6 (исти текст).

⁴⁵ „Господ ми објави, те знам; ти ми показа дјела њихова.“

⁴⁶ Б. Живковић, *Раваница*, 3; И. М. Ђорђевић, *Натписи на свицима у раваничком сликарству*, 67 (бр. 10, сл. 10).

⁴⁷ С. Бурић, *Најстарије сликарство Љубостиње*, Рашка баштина 2 (Краљево 1981) 111, сл. 6; Н. Антић-Комненовић, *Зидно сликарство манастира Љубостиње*, Зборник Народног музеја XI—2 (Београд 1982) 22; С. Ђурић, *Љубостиња*, Београд 1985, 76 (нетачан цитат: Јер. XI, 12, тоба: Јер. XI, 18), сл. 67, 75 (текст).

⁴⁸ Б. Живковић, *Манасија*, 8 (исти текст као у тамбуру Нове Павлице).

⁴⁹ Б. Живковић, *Каленић*, 6 (др. 2. непознат пророк; међутим, сачувано је слово А на крају натписа поред лика Јеремија (текст на свитку није исти као у Новој Павлици).

⁵⁰ Г. Бабић, *нав. дело*, 72 (треба XXXI, 38); текст на свитку није исти као у Новој Павлици.

⁵¹ „А Јелисије видећи то викаше: оче мој, оче мој! кола Израилева и коњици његови! И не видје га више; потом узе хаљине своје и раздрије их на два комада.“

Цртеж 2. Пророк Јона, свитак (бр. 6) тамно-љубичаста слова, калк-цртеж 1:1, Р. Петровић, 1985. год.
Fig. 2. Prophète Jonas, rouleau (n° 6) écrit en caractères d'un violet foncé calque 1:1, fait par R. Petrović, 1985.

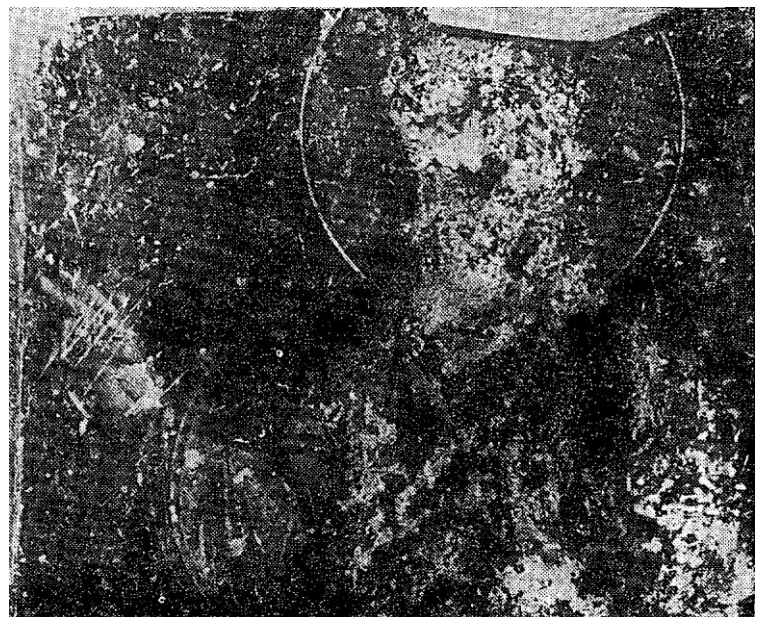

Сл. 10 Пророк Јона. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.
Fig. 10. Prophète Jonas. Photo N. Živković

Студеници⁵², Св. Богородице у Пећкој патри-јаршији⁵³, Љубостињи⁵⁴, Манасији⁵⁵, Каленићу⁵⁶ и Раваници⁵⁷.

Пророк Језекиљ (таб. I, бр. 19, сл. 9, текст на свитку бр. 5) насликан је као старац дуге седе косе и браде, уништеног носа, очију, чела и дела главе. Око главе је окер ореол, са горње стране оштећен, са десне стране, преко гру-ди, падају му два перчина. На себи има плави хитон и светли зелени химатион. Глава му је окренута улево. Преко десног рамена и руке у наборима пада део плашта, који је на крају везан у чвор. Десна рука је обавијена химатио-ном, из кога излази шака са прстима у знаку благосиљања. Овај пророк је сликан примитивније, што се уочава на драперији химатиона, која је млохава. Он у левој руци држи бели свитак са дугуљастим исписаним црним слови-

ма: „такв глет|Г(оспо)дъ · пои|мовви ѿ|езикъ · нсбрѡѡ“ (Јез. 2, 4, 5; 3, 11 и 27).⁵⁸ Речи на почетку свитка пророка Самуила: „тако говори Господ“ опште је место код различитих пророка, као што

Сл. 11 Пророк Исаија. Снимио: Н. Живковић, 1985. г.
Fig. 11. Prophète Isaïe. Photo N. Živković, 1985.

Сл. 72 Пророк Илија. СЧУМО: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 12. Prophète Élie. Photo N. Živković, 1985.

су Михеј,⁵⁹ Амос,⁶⁰ Јоил⁰¹ и Самуило.⁶² Међутим, у манастиру Дечанима сачувана је легенда код лика пророка Језекиља и текст на свитку је исти као у куполи Нове Павлице.⁶³

Пророк Јона (таб. I, бр. 20, сл. 10, текст на свитку бр. б) насликан је у покрету, старац, седе косе и браде, главе забачене уназад. Обучен је у црвени хитон и светли љубичасти химатион, са рекама (траке) плаве боје; горњи део тела обавијен је тамном љубичастом свилом, из које излази шака са прстима десне руке, која благосиља. Њему су уништени очи, нос, уста и делимично инкарнат, има високо чело са локном на темену. Пророк Јона је монументалног изгледа, скулптурално обрађен у контрапосту раширених ногу с нагнутим горњим делом тела на леву страну. Веома вешто је ликовно истакнут однос од најсветлијих партија са десне стране, одакле долази светлост, обухвата део груди, трбуха, бедара и десну ногу до колена, потом прелази у сенку са јаким графицизмом: две кружне форме су на трбуху

и десном куку, испод кога се истиче ваљкаст облик. Све то зограф је насликао иконописном прецизном техником, приказујући одвајање сваке форме драперије лазурно белом бојом са тамносмеђим линијама које се дубоко усецају у превоје драперија у сенкама, не реметећи осветљени део тела. У левој руци Јона држи бе-

„ВЪЗЪ-
ПНХЪ|ВЪ ПѢЧАЛ|И МШЕИ|КЪ Г<ОСПОД>Ъ В<ОГ>Ъ|МОЕИ|И
СЛИ|ША МИИ“ (Јона 2/3) (цртеж 4),⁶⁴ Ликови про-
рока Јоне насликани су у Ариљу,⁶⁵ у цркви Јоакима и
Ане у Студеници,⁶⁶ у Дечанима,⁶⁷ Раваници,⁶⁸
Манасији⁶⁹ и Каленићу.⁷⁰

⁵² Г. Бабић, *нав. дело*, 72, сл. 19 (није исти текст као у Новој Павлици).

⁵³ М. Ивановић, *нав. дело*, 149 (другачији текст).

⁵⁴ С. Ђурић, *Љубостиња*, 78, сл. 81 (приказује слику из Нове Павлице као „Непознати пророк у кубету“, тј. није идентификован?! Међутим, по тексту на свитку лако се препознаје пророк Јелисеј!).

⁵⁵ Б. Живковић, *Манасија*, 8 (исти текст као у Новој Павлици).

⁵⁶ Б. Живковић, *Каленић*, 7 (исти текст као у Новој Павлици).

⁵⁷ Б. Живковић, *Раваница*, 3; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 68, бр. 23, таб. IV, 23.

⁵⁸ „Тако вели Господ, послушали или не послушали, јер су дом одметнички, нека знају да је пророк био међу њима.“

⁵⁹ Б. Живковић, *Раваница*, 3; И. М. Ђорђевић, *нав. делом*, 68, бр. 21. Пророк Језекиљ носи друкчији текст него што је у Новој Павлици; ут. И. М. Ђорђевић, 67, бр. 11.

⁶⁰ Б. Живковић, *нав. дело*, 3 (фигура пророка после пророка Илије. И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 67, бр. 16, сматра да је у питању пророк Софроније).

⁶¹ Б. Живковић, *Манасија*, 8.

⁶² Б. Живковић, *Ариље*, Београд 1970, 7 (бр. 15, неидентификован пророк), текст на свитку је исти као у Новој Павлици.

⁶³ В. Петковић, *Дечани*, II, 28, таб. СХLIII. Овде се не слаже текст пророка Језекиља са текстом у Новој Павлици. Пророк Језекиљ је, према мојим белешкама, у Дечанима насликан у куполи, са текстом на свитку истим као у Новој Павлици:

тако | гьтъ | гь пон | мовъ | и штъ | е | зъ | кь | и | н | с | ; исти пророк
истим текстом насликан је у олтарском простору у
Дечанима, на северном делу лучног стуба (за-
падна страна) : тако | гьтъ | гь пон | мовъ | и штъ | е | зъ | кь | и | зъ | б | е | р | о | в | штъ | з | м | е | .

⁶⁴ „И рече: завапих у невољи својој ка Господу, и услиши ме; из утробе гробне повиках, и ту чу глас мој.“

⁶⁵ Б. Живковић, *Ариље*, 6.

⁶⁶ Г. Бабић, *нав. дело*, 72—73 (исти текст као у Новој Павлици).

⁶⁷ Натпис на свитку у манастиру Дечанима исти је као у Новој Павлици, према мојим белешкама:

„ПРРОК ИОННА. ВЪЗЪ|ПНХЪ ВЪ ПЕЧАЛ|И МОЕ|И КЪ Г<ОСПОД>Ъ|В<ОГ>Ъ
МОЕ|МОШ“ . Ут. у књизи: С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966, сл. 14 (распоред фресака у куполи и поткуполном простору).

⁶⁸ Б. Живковић, *нав. дело*, 3; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 67 (бр. 67). Исти текст на свитку као у Новој Павлици.

⁶⁹ Б. Живковић, *Манасија*, 9 (друкчији текст).

⁷⁰ Б. Живковић, *Каленић*, 7 (исти текст).

Пророк Исаија (таб. I, бр. 21, сл. 11, текст на свитку бр. 7) старац је дуге седе браде и косе, уништених очију, носа и уста. Хитон је плав, а химатион светлољубичаст. Десном руком благосиља, а у левој држи бели свитак, са

тамним љубичастим словима: „...СЕ ДЕВАЊЕ ВЪ ЧОЕИ ВЪ ПОНЕИМЛЕ И БОДИК СИНА“ (Иса. 7, 14).⁷¹ Пророк Исаија је у контрапосту, достојанствен, с десне стране пада му део плашта који се на крају везује у чвор.

Ликови пророка Исаија насликани су у Грачаници,⁷² у цркви Св. Јоакима и Ане у Студеници,⁷³ Дечанима,⁷⁴ цркви Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији,⁷⁵ Раваници⁷⁶ и Острогу.⁷⁷

Пророк Илија (таб. I, бр. 22, сл. 1, текст на свитку бр. 8) окренуо је главу на десну страну, стојећи раширених ногу. Он је старац дуге седе разбарушене коврџаве косе и браде, које у праменовима падају на груди и лево раме. Десна рука је подигнута (уништена је од лакта до шаке). Уништене су очи, чело, брада и део главе. Хитон је тамноцрвен, око појаса је при-везан, кратких рукава. Ноге су босе у сандалама. Преко левог рамена пребачен је плави огртач, на чијем су рубу коврџави крајеви крзна. Испод леве стране огртача појављује се шака пророка Илије, који држи бели свитак са

тамноцрвеним словима: „...РЕВЪИ|8Ю И ПОРЕ|ВН8Ю ПО Г<ОСПО>ДЕ В<О>ЗЕ |ВСЕДО|ЖИТЕ|ДИ МОЊЕМЪ“ (И. Цар.

19, 10 и 14).

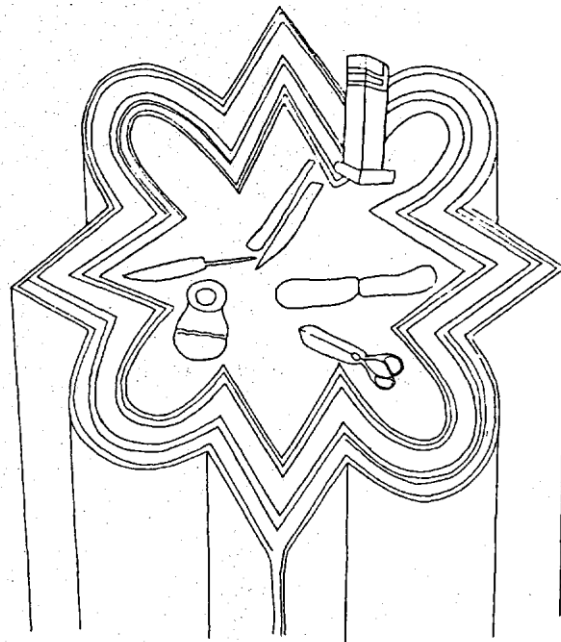
Пророк Илија је насликан у цркви Богородице Одигитрије у Пећи⁷⁹, Краљевој цркви у Студеници⁸⁰, Раваници⁸¹, Манасији.⁸² Овај пророк Илија је први пут објављен у књизи Љубостиња Срђана Ђурића⁸³, али није идентификован.

4. Јеванђелисти

Испод стојећих фигура пророка у прстену тамбура, према унутрашњем делу простора, налази се прстенасти водоравни део (око 15 см), амалтерисан, бео и насликан, у коме су уграђене металне куке у облику слова „Г“, за које су првобитно били закачени ланци полијелеја.

У источном делу пандатифа насликан је Убрус Христов: $\text{ic } \text{xc}$ (таб. I и II, бр. 24), глава је сачувана са карактеристичним ликом, крупне очи, смеђа коса и брада, десна страна убруса је уништена, а ореол је делимично оштећен. Убрус са нерукотвореним ликом Христа, налази се у близини самог почетка текста псалма и уводне инвокације са крстом, У византијском и нашем сликарству Нерукотворени образ Христов обично се представља на платну чији су крајеви скупљени и закачени. Међутим, у Новој Павлици платно је раширено, а крајеви убруса нису савијени.⁸⁴

У југоисточном делу пандатифа, иза Убруса Христовог, насликан је *јеванђелист Матеј* (таб. I, бр. 25, сл. 13), кога идентификујемо на ос-

Табла IV: Табла писаћег стола код јеванђелисте Матеја: Цртеж 1:1, Р. Петровић, 1988. год.

Tab. IV. Table de travail de l'évangéliste Matthieu. Dessin fait par R. Petrović, 1988.

нову оштећеног лика и текста на тетрадлу:

„книга ро(ж)дства“.⁸⁵ Он је старац седе косе и браде, глава је нешто мало забачена уназад, са погледом навише где је насликан анђео као персонификација Божје премудрости.⁸⁶ Јеванђе-лист Матеј седи са расклопљеним тетрадлом, који држи левом руком, десна рука је уништена и лево раме. Испред јеванђелиста Матеја налази се неувобичајени сто за писање са прибором: стаклена мастионица, нож, маказе, скалпел и две трске за писање. Овај необичан изглед табле писаћег стола, која је у облику четвверолиста детелине, по средишњим спољним ивицама разуђена на троуглове, у чијој основи

⁷¹ „Зато ће вам сам Господ дати знак, ето девојка ће затрудњети и родиће сина, и надјенуће му име Емануило“ (Мат. 1, 23; Иса. 9, 6; Иса. 8, 8).

⁷² Б. Живковић, *Грачаница*, Цртежи фресака, 10 (друкчији текст на светку).

⁷³ Г. Бабић, *нав. дело*, 72, сл. 17 (друкчији текст).

⁷⁴ У куполи пророк Исаија у руци држи бели увијени свитак.

⁷⁵ М. Ивановић, *нав. дело*, 150 (друкчији текст).

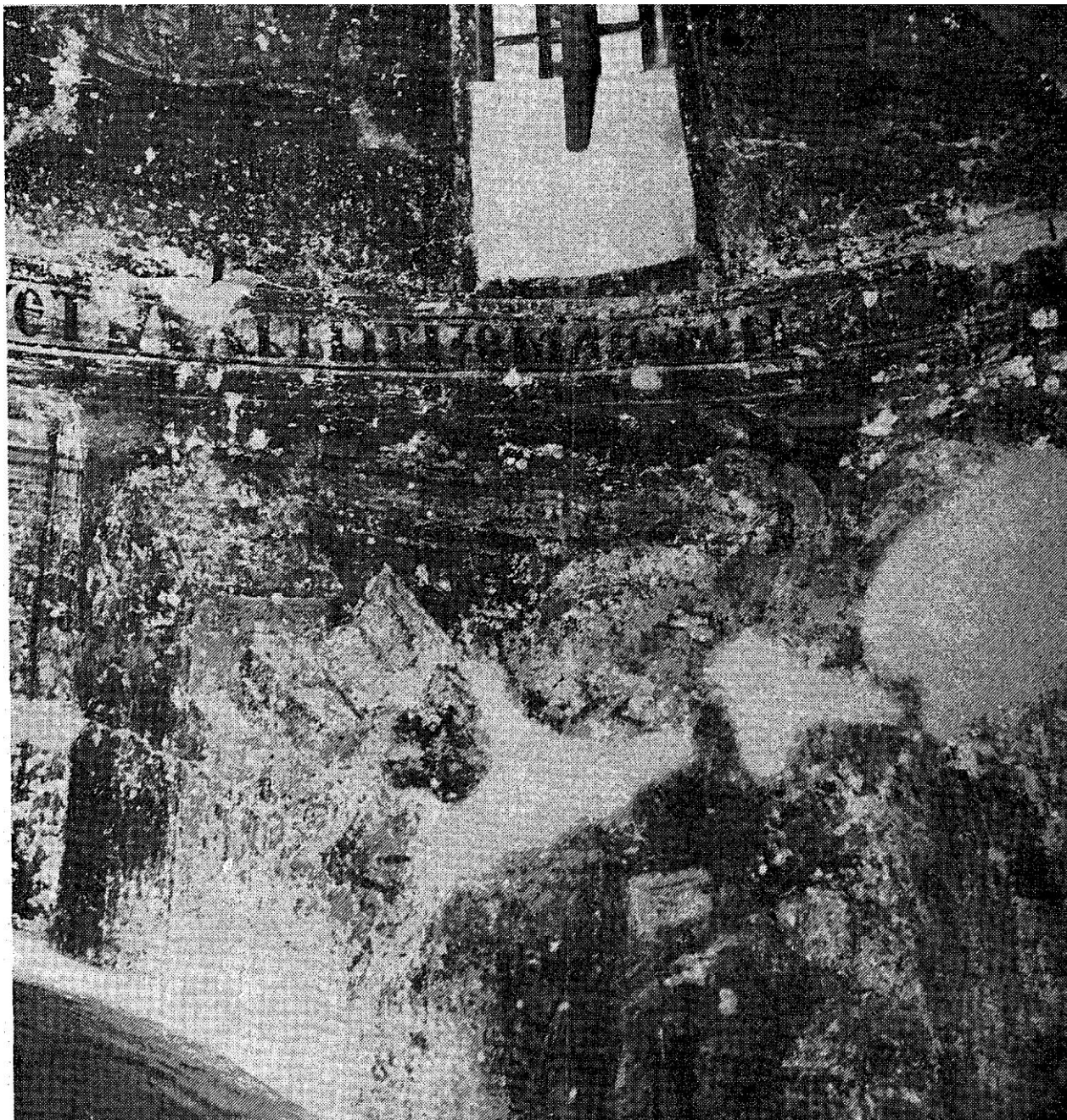
⁷⁶ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 67, бр. 9, таб. II (9).

⁷⁷ С. Петковић, *Зидне слике у Острогу из 1666/67 године — непознато дело сликара Радула*, Зограф 2 (Београд 1967), сл. 6.

⁷⁸ „А он рече: ревновах веома за Господа Бога над војскама“ Ул. Ст. Станојевић — Д. Глумац, *Св. Писмо у нашим старим споменицима*, Београд 1932, 146, 417.

⁷⁹ М. Ивановић, *нав. дело*, 149.

⁸⁰ Г. Бабић, *нав. дело*, 72, сл. 18 (друкчији текст).

Сл. 13. Јеванђелист Матеј, југоисточни део пандантифа.
Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 13. Évangéliste Matthieu, partie sud-est du pendentif. Photo N. Živković, 1985.

⁸¹ Б. Живковић, *нав. дело*, 3; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 67, бр. 15 (текст је исти као у Новој Павлици).

⁸² Б. Живковић, *Манасија*, 8 (текст је исти).

⁸³ С. Ђурић, *Љубостиња*, сл. 80 („Непознати пророк у кубету“), на жалост, није успео да идентификује! Љубостињски живопис није настао „пред“, већ после 1389. године.

⁸⁴ О сликању и значењу Убруса са нерукотвореним ликом Христа, које се односи на познату причу о Авгару и легенду о чудном излечењу на основу Христовог лика, уп. А. Grabar, *La tradition des masques du Christ en Orient chrétien*, Archives alsaciennes d'Histoire de l'art, IIe année 1923, 1—19; Р. Perdrizet, *De la Véronique et de Sainte Véronique*, *Seminarium Kondakovianum* 5, Prague 1932, 1—15; Ст. Станојевић, *Белешке о неким старим иконама*, Београд 1931, 5—24 (о српским иконама); Б. Мано-Зиси, *О уметности икона (I)*, Српски књижевни гласник, књ. XXXIII, бр. 5 (1. јуни 1931) 359—365; исти, Српски књижевни гласник, књ. XXXIII, бр. 6 (16. јули 1931) 447-453; С. Радојчић, *Српске иконе од XII века до 1459*

године, Београд 1960, 7, сл. 2 (најстарија српска очувана икона Убруса са ликом Христовим на-лази се у Лану (старија литература); К. Weitzmann, *The Mandilion and Constantine Porphyrogenetos*, Cahiers archéologiques XI, Paris 1960, 133—184; А. Grabar, *La Sainte Face de Laon, Le mandylion dans L'art orthodoxe*, ed. Seminarium Kondako-

vianum, *ЗЕГРАФИКА* III, Praga 1931.

⁸⁵ Уп. И. М. Ђорђевић, *Натписи на свицима и књигама у најстаријем студеничком зидном сликарству, у Осам векова Студенице*, Београд 1986, таб. VI, бр. 14 (Mat. I, 1); Б. Живковић, *Манасија*, 9; Б. Живковић, *Каленић*, 7.

⁸⁶ А. А. Павловски, *Къ вопросу объ изображеніяхъ Евангелистовъ*, Записки Императорскаго русскаго археологическаго общества VII (С. Петербургъ 1894) 105—109; А. М. Friend, *The Portraits of the Evangelists in Greek and Latin manuscripts*, I, Art Studies V (1927) 124; исто, Art Studies VII (1929) 3; С. Радојчић, *Улога антике у старом српском сликарству*, Гласник Државног музеја, н. с. I (Са-рајево 1946) 44, таб. 1; исти, *Старе српске мини-јатуре*, Београд 1950, 32.

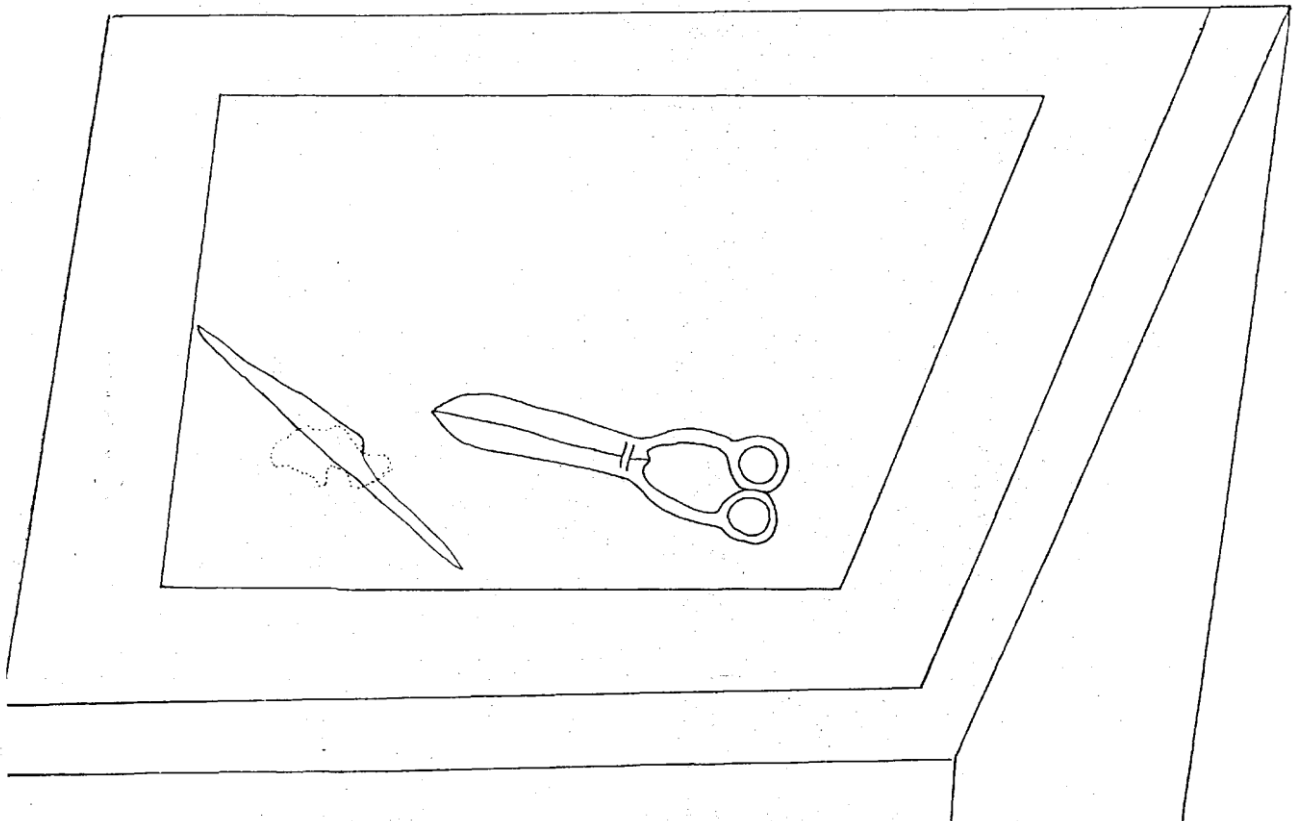

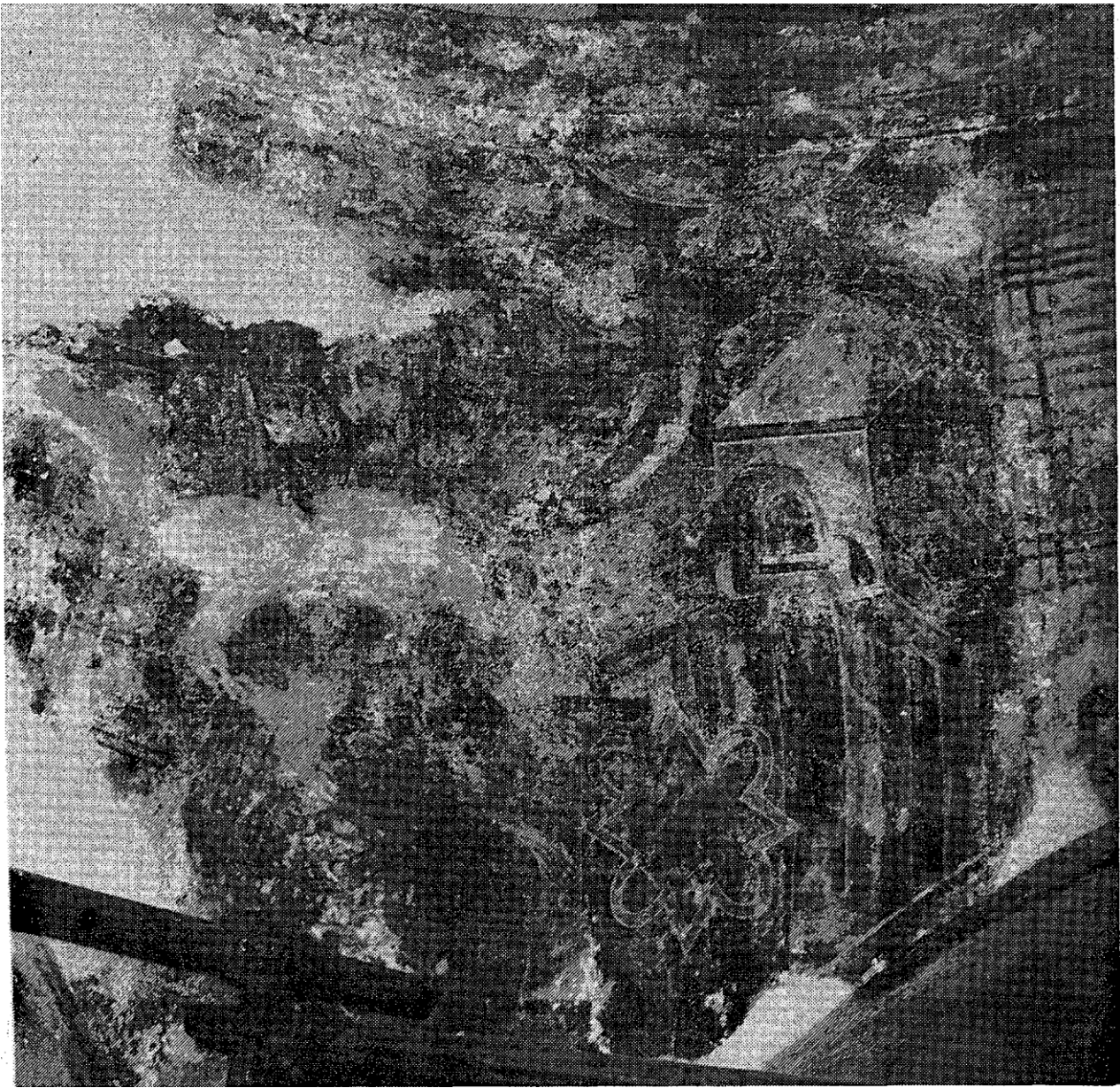
Сл. 14 Јеванђелист Марко, југозападни део пандантифа.
Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 14. *Evangeliste Marc, partie sud-ouest du pendentif. Photo*
N. Živković, 1985.

Табла VII: Табла писаћег стола код јеванђелисте Марка. Цртеж
1:1, Р. Петровић, 1988. год.

Tab. VII. *Table de travail de l'évangéliste Marc. Dessin 1:1, fait par*
R. Petrović, 1988.

Сл. 15 Јеванђелист Лука, северозапаони део пандантифа.
Снимио: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 15. *Evangeliste Luc, partie nord-ouest du pendentif.* Photo N. Živković, 1985.

је двоструки крст (таб. бр. 5). У позадини је део архитектонске кулисе, кула у светлој зеленој боји и део зграде са улазом светлих љубичастих степеника, које воде на горњи спрат, док су са стране отворена врата.⁸⁷ Јеванђелист Матеј седи на столици, док му је десна нога благо подигнута на носач писаћег стола, а лева нога је спуштена на тло. Испод ноге налази се рупа са глеђосаним судом за озвучење у цркви.

До јеванђелиста Матеја насликана је *Кера-мида*, са нерукотвореним ликом Исуса Христа (таб. I, бр. 27). Иконографски је овај мотив познат, јер се јавља као пандан Христовом убрусу.⁸⁸ Лик Исуса Христа је оштећен, као и Керамида, са леве и десне стране сачувани су остаци слова ΙϞΧϞ .

У југозападном пандантифу је насликан *јеванђелист Марко* (таб. I, бр. 27, сл. 14). Горња половина сцене потпуно је уништена, сачувана је доња половина тела јеванђелиста Марка. Он седи на столици, а доња хаљина му је плава, ноге су на постаменту. Испред њега је сточић за писање са трапезастом плочом (таб. VII) у инверзној перспективи. На сточићу је прибор за писање: трска и маказе. Са стране сточића, налази се нешто ниже мали отвор у

коме је стаклена бочица с мастилом за писање. Иза сточића је светлољубичаста зграда са улазом и завесом црвене боје. У позадини је архитектура нејасног облика, преко је пребачен црвени велум. Јеванђелист Марко седи на округлој дрвеној столици, на црвеном јастуку. Иза његових леђа је отворена књига са оштећеним словима: „(З)ΛϞ|(Ϟ)ΛΘ·Ϟ“ . . .⁸⁹ Сасвим доле, код стопала, налази се отвор у коме је керамичка глеђосана тестија за озвучавање. Сачувани део живописа тешко је оштећен кесером.

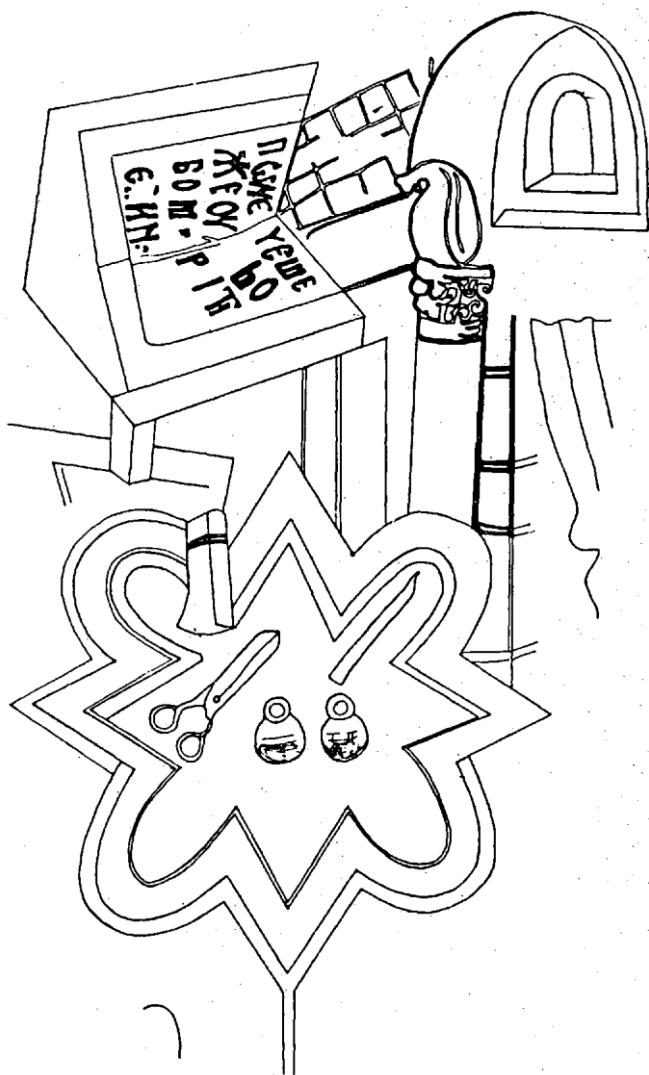
У северозападном пандантифу приказан је *јеванђелист Лука* (таб. II, бр. 28, сл. 15). Ореол и део главе су му уништени, али се добро види

⁸⁷ В. Р. Петковић, *Неки антички мотиви у старом живопису српском*, Strena Buliciana (1924) 471; С. Радојчић, *Улога антике у старом српском сликарству*, бел. 12.

⁸⁸ С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, 29, 96, 110, 188.

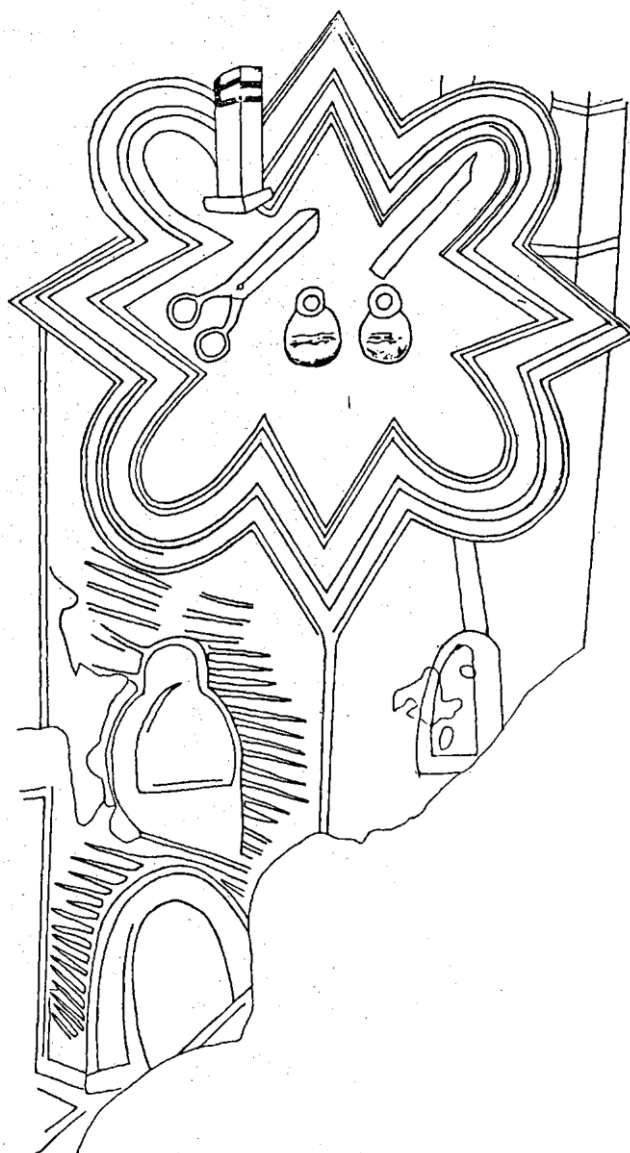
⁸⁹ Б. Живковић, *Жича*, Цртежи фресака, Београд 1985, 20; исти, *Сопотани*, Цртежи фресака, Београд 1984, 8; исти, *Манасија*, 8.

⁹⁰ Б. Живковић, *Жича*, 18; Б. Живковић, *Сопотани*, 9; Б. Живковић, *Манасија*, 9.

Табла V: Табла писаћег стола код јеванђелисте Луке. Цртеж 1:1, Р. Петровић, 1988. год.

Tab. V. Table de travail de l'évangéliste Luc. Dessin 1:1 fait par R. Petrović, 1988.

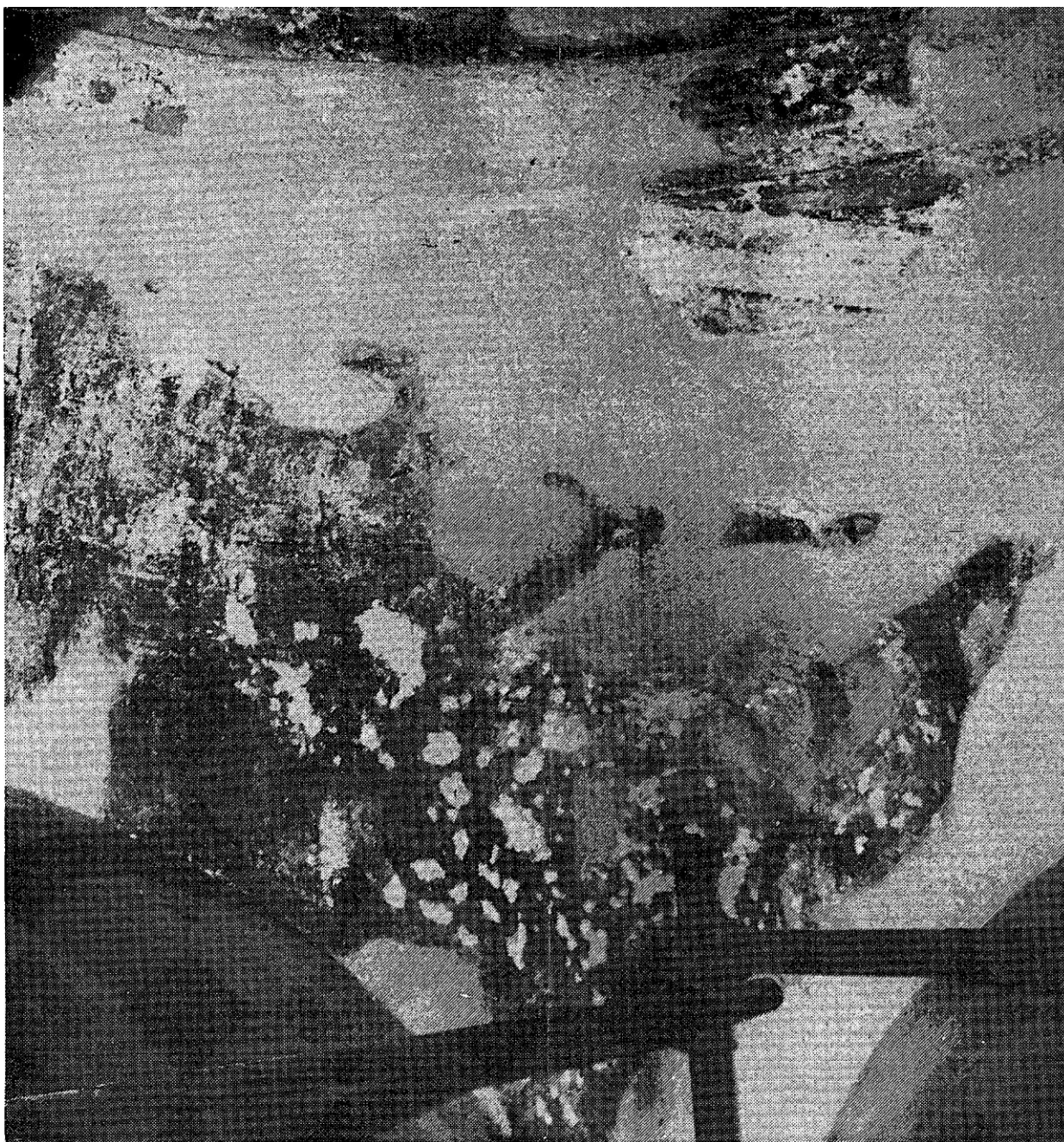
Табла VI: Табла писаћег стола код јеванђелисте Јована. Цртеж 1:1, Р. Петровић, 1988. год.

Tab. VI. Table de travail de l'évangéliste Jean. Dessin 1:1, fait par R. Petrović, 1988.

лик са карактеристичном брадом. Између осталог, јеванђелиста Луку можемо да идентификујемо и на основу текста на отвореној књизи:

„ПОНЕЖЕ ОУ|ОН . . . |ЗН · А|ЧЕШЕ . . . ЂО|Р.ТИ.“⁹⁰ Ова сцена је прилично уништена с леве стране (део архитектуре у позадини), по средини и у доњим партијама троугаоног завршетка пандантифа. Он седи на округлој дрвеној столици. Инкарнат је прилично оштећен, коса и брада су смеђи. Хитон му је зелен, а химатион светлољубичаст. Иза сегмента неба приказан је анђео са окер ореолом око главе као персонификација Божје премудрости, који у левој руци доноси јеванђелисту Луки свитак с поруком Божјом⁹¹ (уништени прсти и део шаке). С леве стране јеванђелиста Луке је сточић за писање, истоветан као код јеванђелиста Матеје.

На њему је прибор за писање: две стаклене бочице за мастило, плаво и црвено, маказе и наоштрена трска за писање (таб. VI).⁹² Иза столице и стола за писање је архитектура храма љубичасте боје, у који се улази степеницама, на отвору врата је само цинобер завеса, која је у средини завезана у чвор. Изнад портала је ниша са допојасним ликом патрона храма; изнад нише са светитељем налази се полукружни свод покривен црепом, који је својим доњим делом ослоњен на мермерне капителе и стубове са базом. Црква је базилика, троугаоног крова, преко шиљка обавијена је тамнољубичаста свилена тканина, која се простире испод анђела с ореола св. Луке (даље уништено). У доњем делу изнад стопала, налази се рупа са тестијом за примање звука.⁹³

Сл. 16. Јеванђелист Јован, ссевероисточни пандантиф,
Снимко: Н. Живковић, 1985. г.

Fig. 16. Évangéliste Jean, pendentif nord-est. Photo N. Živković, 1985.

До св. Луке насликан је нерукотворени лик *Христов* *іс хс* (таб. II, бр. 29), у северном делу пандантифа. Исус Христос је са дугом косом и коврцавом седом брадом. Лево око, део главе и окер ореола су оштећени; постоје и оштећења на правоугаоном убрусу на доњој страни. Истина, овај лик би могао да представља *Христа Старца дана* (Дан. 7, 9)?

До њега је насликан *јеванђелист Јован Богослов*, на североисточном пандантифу (таб. II, бр. 30, бр. 17). Сцена је у горњој половини уништена, као и видљива допојасна фигура и лик Јованов, изнад је допојасна фигура анђела персонификација Божје премудрости. Ова сце-

на није приказана испред пећине са Прохором, већ са кулисама светле љубичасте боје у поза-

⁹¹ И. М. Ђорђевић, *Представе прибора за писање и опрему књиге у српском средњовековном сликарству*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 90—95 (старија литература).

⁹² И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, сл. 2 (са илустрованим примерцима прибора за писање).

⁹³ У дну сферних троуглова код ногу јеванђелиста сачувани су отвори у којима се налазе глазиране земљане тестије, чији је отвор при врху ужи, а трбух шири у унутрашњем делу, ради примања и равномерног распрострањања звука у тамбуру куполе.

дини и са десне стране Јована Богослова, где је изнад једног трема са мермерним капителима и стубовима. Овог јеванђелисту идентификовао сам према тексту на отвореној књизи, чија су слова оштећена; разазнаје се реч: „искони“.⁹⁴

У позадини горе види се фрагмент тамноцрвене тканине, која је била завезана на крају. С леве стране од јеванђелисте Јована налази се теже оштећени пулт са прибором за писање: маказе, мастионица, нож и две трске за писање. Облик табле стола је као код јеванђелиста Матеја и Луке: у облику детелине са четири листа и са четири ивична троугла шиљка по средишњим оперваженим деловима табле (таб. IV, V и VI).

Аутор овог рада био је склон да фреске у куполи и целој цркви припише писару и сликару Ратку, који је сликао стојеће фигуре на пергаменту српског Патерика из Беча.⁹⁵ Међутим, ова ликовна тема ће се још разматрати, те неће бити укључена у овај рад.

На крају треба истаћи једну ликовну особеност, нашег непознатог главног мајстора новопавличких фресака у куполи: на фигурама пророка у тамбуру куполе појављује се веома занимљив детаљ, а то је *завезан чвор*⁹⁶ на крају огртача пророка Данила, Авакума, Јеремије, Самуила, Јоне и Исаије.⁹⁷

И сасвим на крају овог рада, хтео бих да истакнем још једну занимљивост, а то је нови начин приказивања *табле писаћег стола* код јеванђелиста у пандантифима (таб. I и II), у облику четворолисне детелине, на чијим се ивичним деловима налазе четири троугла.⁹⁸ Таква табла приказана је код јеванђелиста Матеја (таб. I и IV), Луке (таб. II и V), Јована (таб. II и VI). Несумњиво, за овај облик табли писаћих столова главни зограф се инспирисао рипидама у сцени Божанствене литургије у куполи Нове Павлице (уп.: рипиде које држе два анђела таб. I, бр. 3 и 5; таб. III, сл. 1 и 2). Једну ликовну паралелу на-лазимо на плочи писаћег стола код јеванђелиста Луке у Силуановом јеванђељу, али нешто једноставнијег облика. За ово Силуаново јеванђеље, Нову Павлицу и њене ктиторе браћу Стефана и Лазара Мусиће примамљиву хипотезу је већ изнео наш познати стручњак за минијатурно сликарство Петар Момировић: „рукопис је могао настати само пре Косовске битке, у доба владавине кнеза Лазара, најраније после измирења Српске и Цариградске патријаршије 1375. године. Могуће је да су наручиоци и приложници значајни властелини Мусићи, Стефан и Лазар, из Трепче и Брвеника“.⁹⁹

Новопавлички главни зограф, сликајући куполу, могао је да се угледа на неке примере из Лазаревих цркава и задужбина, али легенде и текстове исписане на свицима могао је да види у куполи Старе Павлице.¹⁰⁰

⁹⁴ К. Kunsitle, *Ikongraphie der Heiligen*, Freiburg in Breisgaw 1926, 342; Ј. Врана, *Вуканово јеванђеље*, САНУ књ. 18 (Београд 1967) 109; И. М. Ђорђевић, *Натписи на свицима и књигама у најстаријем студеничком зидном сликарству*, VI, бр. 15; Б. Живковић, Сопоћани, 8.

⁹⁵ Беч, Национална библиотека, Cod. slav., 42. Пергамент, 335 листова. Рукопис је пронађен у манастиру Зографу на Атосу, уп.: G. Birkfellner, *Glagolitische und kyrilische Handschriften in Osterreichische Académie der Wissenschaften*, Wien 1975, 258—259, Abb. 8; М. Харисијадис, *Фронтиспис српског патерика Националне библиотеке у Бечу*, Зборник радова Византолошког института, књ. VIII² (Београд 1964) 169—175, сл. 1 (црно-бела фотографија); Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 118—119 (фотографија у боји). Мој пријатељ др Иван М. Ђорђевић за наведену минијатуру у Бечу сматра „да је она много старија и да је накнадно додата Патерику“.

⁹⁶ Везивање у чвор на крајевима огртача јавља се на иконама Богородице Перивлепте (касније Св. Климента), и то код јеванђелиста Матеја и неких других икона из ове цркве, уп.: З. Блажић, *Конзервација икона у Македонији*, п. о., Зборник заштите споменика културе, књ. II, св. I (Београд 19—52), сл. 12 и 13 (после чишћења); П. Миљковић-Пепек, *Ауторите на неколку икони од XIII—XIV век*, Гласник на музејско-конзерваторског друштво на НР. Македонија I (Скопје 1954) 23—50 (аутор их приписује мајсторима Михајлу и Еутихију). Исти, *Дело на зографите Михаило и Еутихиј*, РЗСК, Културно историјско наследство во СР. Македонија X (Скопје 1967) 217—222, таб. CLXXXIV (икона Вазнесење Христово, крајеви химатиона су везани у чвор код Христа, анђела, апостола), исто се види и на фрескама цркве Перивлепте, у сцени Вазнесења Христовог (таб. CLXXXVII) и на (таб. CLXXXVIII, јеванђелист Матеј), Неверство Томино (таб. СХС), Крштење Христово (таб. СХСII), Силазак у ад (таб. СХСIII), Вавдење Богородице (таб. СХСII), Силазак у ад (таб. СХСIII), Вавдење Богородице (таб. СХСV); К. Балабанов, *Иконе из Македоније*, Београд 1969, 19—20, таб. 7, 11, 14, 20 и 22 (Успење Богородице); Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, 29, бел. 24.

⁹⁷ М. Харисијадис, *нав. дело*, 171—175.

⁹⁸ Ј. Мирковић, *Старине српске цркве у Сарајеву*, Споменик СКА LXXXIII, д. р. 65 (Београд 1936) 21—22, таб. XXXIV; П. Момировић, *Силуаново рукописно четворојеванђеље*, Рашка баштина 2 (Краљево 1980) 99—108, сл. 15—16; Ј. Максимовић, *нав. дело*, 71, 66, 125, сл. 55 (фотографија у боји).

⁹⁹ П. Момировић, *нав. дело*, 102—106; С. Милојевић, *Мусићи*, Просопографско истраживање једне српске средњовековне породице. Историјски часопис, књ. XXXIII (Београд 1986) 5—34 (старија литература).

¹⁰⁰ Р. Д. Петровић, *Сликарство у Старој Павлици* (рукопис). Овај рад био је завршен још лета 1988. У међувремену се појавио рад колегинице Љубице Д. Поповић, за који сам дао фотографије и калкове свитак пророка у куполи Нове Павлице. Што се тиче пророка, наши се радови у идентификацији слажу у потпуности, с том разликом што је мој рад настао као резултат теренских истраживања у Новој Павлици и — моја тема обухвата шири проблем сликарства у куполи, као и тачног, први пут, ишчитавања псаламских натписа; Небеска литургија и јеванђелисти такође се први пут публикују; уп. Lj. D. Popović, *Hitherto Unidentified Prophets from Nova Pavlica*, Зограф 19 (Београд 1988) 25—43 (аутору нису познати текстови на свицима пророка у тамбуру Старе Павлице).

Décoration peinte de la coupole du monastère à Nova Pavlitza

RADOMIR D. PETROVIĆ

Des explorations scientifiques au monastère de femmes, placé sous le vocable de la Présentation de la Vierge au Temple et situé au village de Noya Pavlitza, non loin de la ville de Rachka et de la forteresse médiévale de Brvenik, commencèrent il y a quatre-vingts ans, après que le professeur Vladimir Petkovitch avait découvert sous le mortier du naos les portraits des ktitors, frères Stéphane et Lazare Mussitch et l'inscription des ktitors, remontant au XIVe siècle. On ne sait pas à quelle époque les fresques furent recouvertes de mortier et blanchies à la chaux; il se peut que cela fût fait dans la seconde moitié du XVe siècle. L'auteur du présent texte a eu l'occasion de dégager dans le narthex du monastère les scènes représentant les ktitors et les inscriptions datant des années 1464—1465 («Découverte au monastère de Nova Pavlitza», Saopštenja XV, Belgrade 1983, pp. 243—248).

Les ktitors du monastère de Nova Pavlitza, Stéphane et Lazare Mussitch, étaient les fils de Mussa (d'où leur nom de famille), gérant des biens du souverain, et de Dragana, soeur du prince Lazare Hrébélianovitch. Après la mort de Mussa, sa veuve entra au monastère de Nova Pavlitza, où elle prit le nom de Théodose et où, avant de mourir, elle passa un certain temps au milieu des religieuses.

L'achèvement des travaux de construction de ce monastère a été situé à des dates différentes, mais il semble certain que cela eut lieu peu avant la bataille de Kossoyo, c'est-à-dire avant le mariage des frères Mussitch et leur mort dans cette bataille, aux côtés de leur oncle, le prince Lazare qui périt en martyr.

Après avoir nettoyé les fresques qu'il a découvertes dans la coupole du monastère, l'auteur du présent texte a pu constater qu'elles étaient endommagées dans une large mesure: du Christ Pantocrator il ne restait plus qu'un fragment du buste; la moitié de la scène représentant la Liturgie céleste n'existait plus; les prophètes du tambour de la coupole n'avaient plus les yeux, le nez ni la bouche; les inscriptions figurant à côté des nimbes étaient effacées; la tête et le corps des évangélistes étaient, à leur tour, gravement endommagés ou complètement détruits. Cependant, malgré la dégradation des figures des saints, dont surtout celles des prophètes et des évangélistes, l'auteur du présent texte a pu les

identifier en ayant recours aux textes figurant sur les rouleaux, à des analogies et à la typologie des personnages peints. En procédant ainsi, l'auteur a reconnu au sommet de la coupole le Pantocrator et, dans le tambour, les prophètes Daniel, Habacuc, Jérémie, Elisée, Samuel, Jonas, Ésaïe, Élie. Une bande circulaire courant au-dessus des portraits en pied des prophètes contenait le texte du psaume 102, verset 19, tandis qu'au-dessous de leurs figures et des pendentifs on peut déchiffrer, sur une autre bande, le verset 25 du psaume en question. Dans les pendentifs étaient peints les évangélistes Matthieu, Marc, Luc et Jean et, entre eux, la Sainte Face, la Brique et une toile rectangulaire contenant la représentation du Christ Vieux des Jours.

Les découvertes que nous venons de mentionner ont été faites au cours des travaux de restauration, effectués dans la coupole de l'église de Nova Pavlitza en 1987/88; à cette occasion ont été calquées toutes les légendes et inscriptions figurant sur les rouleaux des prophètes, ainsi que d'autres documents mentionnés dans le présent texte.

Certaines recherches précédentes sur la décoration peinte de Nova Pavlitza n'avaient apporté que des solutions partielles aux problèmes traités, tels que celui des prophètes dans la coupole (Ljubica D. Popović); d'autre part les peintures décorant les murs de Nova Pavlitza posent, à leur tour devant les chercheurs de nombreuses questions énigmatiques à résoudre. Dans certains de ses textes qu'il n'a pas encore publiés, l'auteur de la présente étude en a résolu quelques-unes, mais il en reste beaucoup d'autres concernant non seulement la décoration peinte du naos, mais aussi les questions qui ont trait à la fondation de ce monastère du point de vue de l'architecture.

Les récentes découvertes, dans le narthex de Nova Pavlitza, des fresques datant des années 1464/65 sont des découvertes scientifiques très importantes: elles complètent la mosaïque des événements culturels de la fin du XIVe siècle et de la première moitié du XVe.

On peut constater d'ores et déjà que les fresques de Nova Pavlitza occupent une place importante dans ce qu'on appelle «École de la Morava», si bien que toutes les recherches futures sur ce monument seront précieuses pour l'histoire de l'art.